

ERAZEM IZ JAME

(Žaloigra)

Scenerija

I. ČIN

Pervi prizor

Na Dunaju v cesarski dvorani

Kunec i France

KUNEC: Od kod prijatelj?

FRANCE: S Kranjskega, tovariš!

KUNEC: S Kranjskega, s Kranjskega, dobra duša ali imate od ondi še daleč do meseca? He?

FRANCE: Kolikor ti do... pameti.

KUNEC: Hoj počasi, streže, ali veš da z vitezom govoriš, z vitezom Kuncem Roženberškim!

FRANCE: Z vitezom!

KUNEC: Da, da, prijatelj, ali ne vstraši se preveč, lej, dali so mi viteštvo, ali vgani, kaj meniš, zakaj pač?

FRANCE: Gospod, ali tolkli ste Turke morda?

KUNEC: Bog me varuj, kako varoval sem se jest njihovih krivih mečev!

FRANCE: Ali dervili ste Benečane, Francoze v Italiji ali...

KUNEC: Aj, bratej pač ne vganeš, veš, dali so mi to viteštvo zavoljo, zavoljo... norčij!...

FRANCE: Kaj li pravite!

KUNEC: I saj tako teče svet! Bedarija oblači se v zlate plašče i modrost beraiči pred njenim pragom.

FRANCE: Kaj ste hoteli reči.

KUNEC: Tvoj oče, da bil je bedak, kakor si ti!

FRANCE: I vi prijatelj, ali ste svojega poznali?

KUNEC: Tiho, jaz sem vitez! Ali vi, kdo ste, vašega puhlega obraza ne poznam, ali ste doma na dvoru?

FRANCE: Jaz sem človek kakor vi i poštteni sluga viteza Erazma Lejgerškega.

KUNEC: Samo sluga tedaj!

FRANCE: I vi?

KUNEC: Prav imaš, vsaj je na zemlji sluga vse. (Hitro.) Sluga je pastir, sluga je duhoven, vitez, sluga je cesar, sluga je papež v Rimu. Kaj meniš čigav?

FRANCE: Jest dejal bi, da, počakajte no, čigav že?

KUNEC: I čigav? Sluga svojega želodca i telesa. (Zopet hitro.) Saj jé, saj pije, saj spi, saj sope, saj diha i naposled umerje tudi vsak in iz kosti rimskega papeža postane prah kakor iz tvojih, kakor iz mojih! He-he-he! —

FRANCE: A to se vam smešno zdi, gospod vitez!

KUNEC: Smešno, smešno ravno ne, ali dobro! Poglej, jest i ti, midva sva revna i gledava z milim očesom viteza, ki se šopiri v bogatej obleki, prelata, ki pije vina iz Sirije iz srebrnih kup, i cesarja, ki ima kar želi, a čez nekaj let žre njega i mene i tebe červad. Haha! Pod zemljo smo vsi cesarji, vsi papeži!...

FRANCE: Koliko vi mislite, vitez!

KUNEC: Gospodje prihajajo!

Ponižno vstopi se France na stran, a Kunec hodi ponosno gori i doli.

Drugi prizor

Nastopijo Erazem i nekteri vitezi. (Imen še nimam.)

VITEZ: Toraj obglavili so ga?

ERAZEM: Da, odbili so mu ti meščanje glavo, kakor s psom delali so z vitezom! O! Da dobil bi jih jest v roke, dasi-ravno je hudobno moriti, moril bi, da padlo bi tisočero i tisočero glav, ki niso vredni, da živijo.

DRUGI VITEZ: Pravijo, da je bil blag človek, vitez Lejgar?

ERAZEM: Blag, gospod vitez! Da blag! Natora sklenila bila je v njem vse svoje moči ter s ponosom kazala lahko na svoje delo: to je venec moj!

PERVI VITEZ: I imel je dobro dušo!

ERAZEM: Boljše ni poznal svet i ako vstali bi možaki vsih časov, ne rečem premalo, da Bavmgartnar bil bi prvi med njimi! Bil je pravičen kot Katon, bojoveden kot Cezar ter spreviden kot

Oktavijan. O proklican svet, da moriš, kakor podala ti je narava v edini kras, da zasuvaš sam studence, ki močijo tako redko pustinja življenja tužnega!

DRUGI VITEZ: Umirite se, gospod vitez, čeravno ni več serc enacih, ali menimo vsaj, da prijateljstva dobite tudi med nami.

ERAZEM (na stran): Gobe puhle! — (Glasno.) Da, da, ravno to me tolaži nekoliko. Pa pustimo to, saj ima človek v bolesti edino moč v tem, da odpusti so... Kaj novega na dvoru?

VITEZ: Včeraj došel je španski poslanec, pravijo, da ni prinesel veselih vesti.

DRUGI VITEZ: Menda zbolel je don Filip.

ERAZEM: Zbolel! Bog daj mu zdravije, dober človek bil je ta sin Maksimilijanov.

Papenhajmovec nastopi

PAPENHAJMOVEC (z tenkim medlim glasom): Scenarija. Papenhajmovec je lahkoživec. Govori o svojih lepih pripetljajih, o ženstvu i naposled o prijateljstvu. Skoraj da se spre z Leugermem. — (Hči španskega poslanca.) Famosno njeno pravljanje grofa.

Tretji prizor

Maksimilijan nastopi

MASIMILIJAN: Bog vas spremlji, slavni vitezi!

Vitezi se priklonijo.

KUNEC: Dobro jutro, gospod cesar!

MAKS: Dobro jutro, Kunec! (Smeja se.) Ali spali ste dobro, norčavi vitez.

KUNEC: (patetično): I zopet dobro jutro, veličanstvo!

MAKS: Čemu dvakrat Rozenperk?

KUNEC: Gospod, berač ima malokrat dobro jutro, zatoraj voši se mu enkrat, cesar pa ga nima menda nikoli, zatoraj vošil sem ga vam dvakrat.

MAKS (zdihovaje): Čudno, da bedaki čestokrat slavnejše govore kot gospodje magistri.

Potlej naznani da umerl je don Filip i da znorela je dona Ivana. Povabilo k maši. Papenhajmovec nekoliko fraz o ženstvu. Odide vse. Erazem sam.

Četerti prizor

Erazem (sam)

Erazem migne Francetu, da odide, ter se nasloni na okno ter gleda na vertove, na solnce na lepoto natore.

ERAZEM: France!

FRANCE: Čujem, gospod!

ERAZEM: Tu ni opravka zate!

FRANCE: Gospod vitez!

ERAZEM: Idi i pospravi najne reči, od-rineva menda v domačijo.

FRANCE: Na dom! Ali res! Oj, to je radost!

ERAZEM: Idi! —

France odide

ERAZEM: I. i. i. Revše prederzne se i je veselo. Da, veselo! I jest sem vžaljen do dna serca. Da zginila bi pač radost tje v peklenško brezdno! Vesel je! Streže je vesel! I gospodu poka srce. Ha, ha, ha... Osoda ti pač ne poznaš ne vitezov ne velikašev!... (Zre skozi okno na cveteč vert.) I glej, kako tu doli vse cvete, kako majajo glave po krasnem cvetji i tam metulj, ki obeša se nanje, ki plava v solnčni bliščobi, ki zible se v zračni vonjavi; mala stvar je gotovo vesela i z polnimi požirki požira življenje. Da bil bi ti strup med, katerega piješ iz cvetja. Nespametna stvar, katerih zmel bi človek desetero z enim udarcem, je radostna i jaz, jaz gospodar narave, jaz medlim tuge. Ali zemlja, ali je vse vredno, da rodiš rumeno cvetje, kadar kople se človek v stoterih bolečinah. Oj, krogla ti perstena, pošli pač iz svojega oserčja strupenih pisanih gadov mesto rastlinstva, i ti, solnce, raztrosi ognjene strele nad nas, da vtopimo se v ognji ter skopernimo vsi, vsi! Da pač mi dala bi narava moč tako, da mahnili bi z desnico po zemlji ter jo raztrešili kot muho, da bi razletela se s človeštvom po daljavi večni! I muha je zemlja naša, ki plava rado-vedno po zračni planjavi i kadar se dozdelo bode stvarniku, razrušil jo bo s svojo trepalnico. Zakaj, o bogovi, vlili ste v to slabo truplo nebeškega duha, zakaj dodeli ste človeku nekoliko božjega, da želi postati popolnoma bog i vendar, vendar ne more. Zakaj, zakaj, a ne bodem vas tožil, bogovi, (mehko) vsaj

dali ste revnemu človeku vodilo, krepko vodilo na roke, kadar postavili ste ga v življenje... Večni vi vladarji, hvala, hvala vam, glejte, prah vam hvalo daje, da dali nam ste — o blaženi čut — prijateljstva! Svetla zvezda na naši temni poti, prijateljstvo nebeško, srečen, presrečen, kogar oklepaš v sladke vezi. Zastonj spušča Jov nanj svoje žareče bliskove, zastonj napenja morje svoje moči, iz njegovega žrela ga reši, zastonj celo kovari ostrupeni človek svoje namere — dene jih ob moč prijateljstvo. Ako podal bi se v goreči kotel ogenj bluvajočega Vesuva — brez ran bi ga prijateljstvo prineslo na dan. Naj mi vgasne luč očes, a prijateljstvo varuje, vodi me varnejši, naj mi onemore moč jezika, prijateljstvo govori ognjeviteje zame ter spušča bliske nad nasprotnike. O čut preblažen, o dar nebes, ozlatil si mi vže dneve, a pretekle i sedaj — te ni. Pridi zvezda, pridi, kmalu spet pridi! (*Zatisne z rokami obraz. Dolgo časa stoji naslonjen pri oknu.*)

Peti prizor

Maksimilijan z vitezi nastopi

Po kratkem govoru odide cesar, vitezi pogovarjajo se sedaj.

PAPENHAJMOVEC (*z navadnim glasom*): Oj, preblaženo ženstvo! Tvoje serce je vulkan, iz katerega bruhajo vedno toki ljubezni!

KUNEC: Gospod vitez! Ta ljubezen je žvepljena, haha, žvepljena i marsiktera je žvepljena, to je marsikteri verneridi ubega možanstva življenje.

PAPENHAJMOVEC (*patetično naprej*): O Venera, o bogovi ljubezni, dajte, da bi vedno me zatekala taka lava, da se kopljem u nji, da plavam u nji, da jo pijem, da jo...

KUNEC: ...da jo jem, da spim v nji i da v nji umierjem.

PAPENHAJMOVEC: Umierjem. Rozenperk, ne bodite tako abotni! I lejte, zmedlo se ji je v razumu; večna ženska, milijon i milijoni let naj preteko i vedno imenovalo se bode tvoje presladko ime. Ali kje je Erazem? Vitez Lejger, tu imate dokaz. Ženstvo premore v prijateljstvu, v ljubezni. One-

mogel ji je razum, ko vmerl je ljubljeno mož i vi, ko obglavili so vam prijatelja (*patetično*) niste znoreli! —

ERAZEM: Gospod vitez, vi ste nespametni klepetič. (*Osorno.*)

PAPENHAJMOVEC: Gospodje, ali me ni onečastil. Pravite, da ne, torej naj počiva meč v nožnici.

Sedaj se razvede prepir. Papenhajm v tridesetletni vojni, ropar obglavljen, zmira hujši. Erazem potegne meč.

ERAZEM: Vitez!

PAPENHAJMOVEC (*strupeno*): Tolovaj, i trikrat tolovaj.

ERAZEM: Tu imaš! (*Ga prebode.*)

Šesti prizor

Maksimilijan nastopi

Hrup privabi cesarja. Erazem odda meč ter se odpelje v ječo. Tu omeni, da mislil je oditi.

ERAZEM: Zastonj kuje hudobnoprebrišani človek svoje namere — dene ob moč jih prijateljstvo! Pridi, zvezda, pridi! —

Zagrinjalo pade

II. ČIN

Ječa. Mračna tema

ERAZEM (*v spanji*): Oj zlata duša, prijatelj, daj se mi objeti! (*Plane na kvišku ter se prebudi.*) Haha, v ječi, v verigah, v temi! Kdo ima pravico z mano delati tako. Ali dali vi ste mi življenje, ali dali vi ste mi očesi, čemu mi kradete toraj nebesno luč, ali dali ste mi vi žile te, te lase, to telo, ali vlili ste mi močnega duha v meso. Ha, ha, ha, vi pertlikovci, vi! Kaj li premorete, meni, ki sem človek kakor vi. Kdo ima pravico, najmanjšo le pravico najvmazanejšemu beraču kratiti prostost! Ali ne sije solnce vsim, ali ne rodi zemlja vsim, ali ne redi nas tisto i ravno tisto vse i ali ne vmerjemo vsi i ne sognjemo vsi i ne postanemo vsi perst. Iz te persti zraste trava, zraste drevje i to redi žival; ali tako je mogoče, da postane... perst, iz persti trava, iz trave živinska polt i poslej pa znabiti podplat na kakovih beraških

nogah. Haha, haha! Erazem! Erazem! Ali ni to smešno. Perst smo vsi, i vendar sem v ječi! Verige, malovredno ti železo, proč z mojih rok! (*Trese verige.*) Skala, mrzla potna skala, ognj se v stran, saj ti zapoveduje gospodar sveta! — Kako revna stvar je človek, ako nima, ako nima prijateljstva!

JEČAR *prinese vodo i kos ovsenaka. Pogovor ž njim. Zakaj ni človek prost. Moril... (Govor o morenji —)*

3. scena

Gospodje sodniki nastopijo, naznani se Erazmu obsodba, k smrti, le-ta sprejme jo hladnokrvno, potem ko odidejo začne Erazem ironično: kot bi delali s teletom, i da je cel svet velik hudodelec.

Bog, moj Bog! Samo glavo mi pokaži, da odbijem jo z mahlejem samim i da vtopi se život v lastni krvi! —

4. scena

Minih i Erazem

MINIH: Hvaljen bodi odrešenik!

ERAZEM: Minih — Čemu? Ne spominjam se pregrehe, prijatelj!

MINIH: Erazem, ali nisi prelivaj človeške, bratovske krvi!

ERAZEM: Po pravici! Krivica se mu ni godila, temu Papenhajmovcu. Ali minih, pretila se je druga, bolj draga krv, krv prijateljska, i ni se kaznoval morivec. V škerlatu se šopirijo ti morivci, ti meščanje, ti nesramni ljupežniki, i nihče ne gane persta — da zadelo bi jih pravično maščevanje. I vbogi Erazem terpeti mora to železje, ki ni pustil, da oskrunil bi se bil spomin, najsvetejši mu spomin na prijatelja. Minih, če bi cel svet napolnil s Papenhajmovci ter jih dal Jovu, da pretehtal bi jih na večni tehtnici, povem ti, da sam Bavmgartnar jih odzdigne!

Minih se mu da spoznati ter mu izroči pilo, da si odpravi železje, haljo i druge reči Po pogovoru odide i pusti Erazma samega.

5. scena

Ječar *prinese vina, kakor poboljšek pred smertjo. Komična scena, ko ga mu Erazem podari, da ga odnese, ga polovico*

spiše, drugo pa pustiti hoče. Pa po kratkem filozofiranji tudi to vzame. Ječar ga razdraži s svojo maločutnostjo.

6. scena

Erazem sam, prost, ječar odide. Samogovor, kako da delal bode gerdo s človeštvom, terden zavoljo ječarja.

Zagrinjalo pade.

III. ČIN

1. nastop

Kmečka vas. Prostoren trg, na obe strani hiše, v zatišji vas Jama na stermem robu. Popoldne je, solnce pripeka na jasnem nebu. Oče Jakob sedi pri vbojni hišici, slep i beloglav! Marjetica, njegova vnukinja.

Marjetica (poje):

Le enkrat bi videl,
kje solnce gor gre,
kje luna, kje zvezde blišče,
bliš i. t. d. ...

JAKOB: Marjetica, ali je solnce še tako neizrekljivo svetlo, rumeno? Ali še padajo proti večeru njegovi žarki kot kri na naše gore? Nekdaj bilo je tako! Ali sedaj se mi zdi to vse kot sanja, kot sanja! V trohlenem telesu ni moči i v očesu ni luči. Moj Bog!

Marjetica:

As' tema me obdaja
i. t. d. ...

JAKOB: Obdaja me noč! Marjetica, ali je drevje sedaj zeleno, ali so veje cvetja bele kot sneg?

MARJETICA: Oj stari oče, kedaj je že šla spomlad od nas, kje je cvetje! Drevje je polno najlepšega sadja, rudečega in sočnega. Letas bo dobra jesen

JAKOB: Toraj cvetje je šlo v sad in kmalo bode odpadel. Lejtesi, čas hiti, čas neizrečeno hiti. Cvet zgine, sadež pride ali tudi ta odpade kmalo! Kmalobomo mogli iti tudi mi!

MARJETICA poje:

Le enkrat bi videl...

JAKOB: Marjetica, povej mi kaj o luči, o svetlobi, o solčnih žarkih!

MARJETICA: Danes pripekajo prav močno ter padajo na slamnate strehe i jih obdajajo z rumenim bleskom, nebo je modro, ali na zemlji je vse lepo zeleno, zadaj za strehami pa se modrijo visoke planine, tam pod Jamo pa se temni gozdovi i sapa zamaja sedaj pa sedaj njihove verbove.

JAKOB: Oj kako je lepa naša sladka domovina! —

ERAZEM (*gre čez oder*): Toraj tu je vas mojih očetov! Še vse pri starem, z mahom obrašeni tramovi, smerdljiva slamnata ostrešja, vse kakor nekdaj! — Samo Erazem postal je drugače, tudi njegova obrastel je mah neusmiljenega časa. (*Odide zamišljen za hišami.*)

MARJETICA: Stari oče, tu je neki ptujec.

JAKOB: Kak grajski hlapec morda, ki gleda po vasi, kje bi bilo kaj mu vzeti mogoče! Hudoben svet prihaja za nami!

MARJETICA: Ali ima tako zamišljen obraz, tako žalosten je videti. Gotovo je dober človek.

JAKOB: Kak vbožen vitez bode, ki so mu tolrovaji razsuli grad! —

2. prizor

Jakob, Marjetica, Erazem

ERAZEM (*pristopi k hčeri*): Ali bi ne hoteli dati trudnemu popotniku požirek hladne vode.

JAKOB: Hvalen bodi Jezus Krist — trudnemu potniku postreči je dobro i kristjansko pravijo svete bukve! — Marjetica, skoči k studentu! —

Marjetica v hišo od koder pride z verčem.

ERAZEM: Kje sem vže videl takove oči! Na cesarskem dvoru ne, tamo je svila, drago kamenje, ali napačne duše, napačne očesi. Sedaj se spomnim, to so očesi moje matere; ko sem odhajal na Nemško gledala je tako za mano iz visokega grajskega oknja i solze točila. Reva sedaj počiva v zemlji i jest tedaj nisem moril ljudi kot sedaj, ko mi je vmerl samo Baumgartner!

JAKOB: Kaj govorite! Morate bolj glasno govoriti, lejte, star sem, slep sem i tudi sluh me zapuša, morate bolj glasno govoriti. —

ERAZEM: Dejal sem samo, da je tu lep kraj i da sem jest, ko sem imel še domovino, bil rojen tudi v tako prijetni dolini! —

JAKOB: Kaj pravite, da sedaj nimate domovine!

ERAZEM: Vzeli so mi jo ter me pahnili v prokletstvo, v ptujino! —

JAKOB (*vstane*): Revež, daj mi roko, daj mi roko brat. Operaj se na moje slabe rame, ako zapuščajo te moči. Lej, vkradena mi je luč oces, tema je moja vedna spremljevalka s svojimi groznimi črnimi sanjami. Ali ti si nesrečnejši, ti nimaš domovine. (*Onemogel pade na klop.*) Boljše je slep biti, pa imeti domačijo! —

MARJETICA (*prinese verč vode*): Tu pite.

JAKOB: Marjetica, danes zvečer bodeš molila tudi za tiste, ki brez domačije po svetu krog blodijo. Bog se jih vsmili.

ERAZEM (*postavi verč na mizo*): Hvala vama, dobra človeka. To je božjega blagoslova vredna voda — (*Odide zopet za hiše.*)

JAKOB: Moliva, Marjetica, moliva: to so reveži, to so s ternam venčani reveži. —

MARJETICA: O kom govorite, dragi oče? —

JAKOB: Kdor nima domovine, Marjetica, kdor nima domačije! —

3. prizor

Prejšnji, potem Erazem

MARJETICA: Oče, ali ne greva v hišo. Hladna sapa pričela je veti, škodovala bi vam morda!

JAKOB: Pusti me tu, hčerka, tu v sredi hiš, da čujem, kako otresa drevje svoje veje, kako pojo ptice, kako šumi v dalji voda. Pusti me, pusti. — Tega bi si vendar ne bil mislil, da so tudi taki reveži na zemlji.

Erazem nastopi... krasna scena o turških vojskah, kako se je stari Jakob boril za domovino, kako so ga vjeli, kako je v turški ječi oslepil i kako se je priberačil zopet domu. Omeni tudi Erazmovega očeta, s katerim se je boril.

ERAZEM: Vbogi starček! Koliko terpljenja se je znilo nad vami.

JAKOB: Ne reci vbogi, ptujec, ne reci vbogi! Star sem, sklonilo se mi je telo, onemogla duša i lasje osnežili. Ali ostal mi je dom mojih pradedov, ostala mi je očetna zemlja, katera me vzame v kratkem v svoje naročje, da se odpočijem svojih težav, svojih nadlog. Ali nad mano vstal bo rod moj, hodil na grob i dejal, da tu počiva starec, ki je nekđaj branil svojo domovino! Ali vi, ali vi, bog ve, če ne žro nekđaj krockarji vašega trupla, daleč od matrne zibelji! —

ERAZEM: Proč, proč, še imam roke, da si jo priborim, očetovo domačo gomilo! — (*Plane odtođ.*)

MARJETICA: Kaj mu je, vbogemu ptujcu? Kako divja odtod, kot bi mu grozila tu propast peklenaška!

JAKOB: Naj se ga vsmili osoda ter mu vlije hladila v nesrečno srce!

4. prizor

Prejšni. Grajski hlapci pridejo s snopovi obloženi.

PRVI HLAPEC JURI: Tu odložimo, snopje je pri moji veri težje kot pa orožje, pri moji veri, da je res.

ROK: Ti si slab lančar, Juri, kolikokrat sem te vže podučeval, da če se rotiš, roti se po laško, kot se spodobi prave-mu poštenemu lančarju, corpo di baccho.

Tu se razvije burleskna scena landsknehtarjev! — —

O LJUDSKI OLIKI

V začetku po stvarjenji sveta ne živijo človeški rodovi v nikakoršni zvezi med sabo in šele počasi začnejo se rodovine zedinjevati, se skupno braniti pred sovražnimi napadi ter se s sabo posvetovati o vsaki bolj važni reči. Nastopijo časi, ko se umirijo rodovi, orožje počiva, razcveta se mir ter prinaša lepe darove; polje dobro obdelano prinaša obilne darove in človek sam odneva di se prelivanja kervi ter, kakor rodi cvetlica hitrejše v ugodni zemlji, oberne svoje dušne moči na plemenitniša dela. Če je vadal dosle le telo v sukanji orožja, uri si sedaj tudi svojo dušo, in kmalo se pokaže viša omika.

Se ve, da so se v prvih deržavah le bolj obdarovani možje poprijeli težkega posla ter, navdušeni od više osode, zapustili zemeljsko in mislili in mislili, dokler ne očistijo marsikake žive resnice terde skorije, katera jo je dosle prikrivala očem maloskušnega človeštva. Ali narava človekova je že taka, da, ako si je prilastil nenavadnega blaga, želi si ga pokazati drugim. Tako se godi z oliko; ne ostane last samo bogato obdarovanih mož, ampak kmalo se razširjuje med občno družbo. Sedaj nastane med narodi šele pravo blagostanje, vez bratovske ljubezni veže deržavljane, sovraštvo se ne pozna, ker duša, v kateri se vterne iskra vsepoblašene olike, dela le, kar je dobro in pravo. Deržava, v kateri se povzdigne priprosti mož k najpotrebnišimi vedami, ima ljudsko oliko, kjer se časte učeni možaki kot občni dobrotniki in kjer se prizadeva velik ali nizek le zmiraj napredovati; vse dobro, čeravno novo, se pozdravlja z radostjo, in vse zastarelo, slabo, iztrebuje se pridno.

Imenitno je toraj vprašanje,

s čem se doseže ljudska omika?

Jezik je vir, iz katerega pijemo vsi oliko. Jezik je toraj velik dar božji, brez njega ne bi podučevali ne sebe ne drugih in pač žalostni kot divjačina lazili bi okoli. Iz hvaležnosti do stvarnika naj bode naša prva skerb, ohraniti